

Kivágás – mentés – – beillesztés – mentés másként¹

Különösnek tűnhet egy, a századfordulón és a 20. század első harmadában alkotó szerzőről szóló írást a számítógépes szövegalkotás szókincséből kölcsönzött szavakkal indítani. Az alábbi gondolatmenet igyekszik bizonyítani, hogy a párhuzam talán mégsem olyan merész, sőt, szerkezetileg szinte ugyanarról az eljárásról van szó – más-más körülmények és technikai feltételek mellett. Először tehát ezek a körülményekkel és feltételekkel kell számot vetni.

Szinte valamennyi, a 19. század végére, a 20. század elejére tehető életmű filológiai kutatásának számolnia kell a korabeli sajtó megkerülhetetlenségével.² Bevezetkező Gábor úgy fogalmaz, „kizárólag a nyomtatott könyveket véve alapul, az időszaki sajtó teljes figyelmen kívül hagyásával a korszak irodalmának története csak töredékesen, hiányosan ragadható meg”, hiszen „hiányozni fog a legnagyobb íróknak is a köteteket megelőző és köteteiken kívüli munkássága is, mely számos esetben az életművük zömét alkotja”.³

Így valóban a legfontosabb irodalomtörténeti feladatok, egyben égető hiányosságok közé tartozik a szerzők sajtóbeli közléseit leíró teljes, pontosabban teljességre törekvő bibliográfiák összeállítása, a lapok azonban nemcsak lelőhelyként, illetve szövegkörnyezetként, hanem materiális értelemben vett szövegforrásként és szöveghordozóként is figyelmet érdemelnek. Az újságpapírra nyomtatott szöveg a kor anyagi kultúrájában betöltött helyének kutatása segíthet választ találni arra a kérdésre is, hogyan alkalmazkodtak a szerzők a korabeli sajtó mechanizmusaihoz és szerkezetéhez, mindez hogyan befolyásolta munkamód-

szereiket és ezzel összefüggésben szövegeiket, nemcsak mint intézmény, hanem mint anyag, matéria is.

az újságba író Kosztolányi példája

Legalapvetőbb kontextusként⁴ itt most csupán néhány általános, valamennyi sajtótörténeti összefoglaló, statisztika és adattár⁵ deklarálta megállapítást ismételhettek: a társadalmi átalakulásoknak és a technikai innovációnak, a terjesztés és a hírközlés fejlődésének és ezek komplex összefüggéseinek köszönhetően a kiegyezés és az első világháború kitörése között a sajtó robbanásszerű növekedésen ment át.⁶ A kérészeletű, az éppen induló vagy megszűnő lapok fluktuációjával együtt is folyamatosan nőtt, egy ideig hozzávetőleg minden tíz évben megduplázódott a sajtótermékek száma,⁷ azok példányszáma is emelkedett,⁸ s ez nem csupán a fővárosi, de a vidéki lapokat is érintette. Kialakult a sajtó nagyvállalkozói köre, megszülettek az első sajtómágnások, beköszöntött a tömegsajtó ideje. Az oldalak kitöltése mind több ember napi munkáját jelentette – újságírókét és írókét⁹ egyaránt. Az időszaki sajtótermékek szövegéhsége a kortárs írók számára pénzkeresési és publikálási lehetőséget is jelentett. Lehetőséget és kényszert: a rendszeres sajtóközlések az írók kiemelten fontos anyagi forrásává léptek elő. Ám a sajtó a napi robot és a kenyérkeresés terhe mellett a kor legjelentősebb irodalmi színterén való szüntelen jelenlét és ismertség esélyét is kínálta. „A napilapok és a hetilapok szinte minden egyes szá-

ma közölt kortárs magyar irodalmat.¹⁰ Aki rendszeresen publikált az időszaki és különösképpen a napi sajtóban, azt rendszeresen olvasták, szövegei (földrajzi és szociológiai értelemben is) sokkal szélesebb körben terjedtek, és nagyobb olvasótáborhoz juthattak el, mint könyv alakban. Emellett az újságba írás – a sajtó szerkezetétől sem idegen kifejezéssel élve – folyamatos reklámként is működött, ami a kötetként kiadott művek iránti keresletet is befolyásolhatta.

Kosztolányinak alig-alig ismert olyan szövege, melyet ne publikált volna valamely újság, újságok hasábjain, többnyire számos változatban. Réz Pál találóan fogalmaz, amikor Ady kifejezésével azt írja, a kétségkívül meghatározó anyagi szempont mellett nem elhanyagolható az a szerep, melyet a sajtó mint „műhely” töltött be az író életében.¹¹ A számtalan műfaj és szövegtípus, a más-más arculatú lapok lehetőséget adtak nemcsak szerepek, hangok próbálgatására, de a szövegváltozatok közlésével a folytonos újraírásra is – akár éveken vagy egy évtizeden átívelően is.

Kosztolányinak élete során több száz napi- és hetilapban, folyóiratban jelentek meg írásai, névvel és név nélkül egyaránt.¹² A forrásgyűjtés¹³ lezárulása előtt csak becslésekbe bocsátkozhatunk. A munka során kiderült, az átnézendő kiadványok cím vagy profil alapján sem szűrhetők: bukkantunk már Kosztolányi-írásra a *Csajkás* című mezőgazdasági szaklapban, ahogy a *Dalos Magazin* elnevezésű satirikus kolozsvári revülap egyik számában is.¹⁴ Így a nagy fővárosi lapok tételei, köztük azokéi, melyekben Kosztolányi (belső vagy külső) munkatárként dolgozott vagy rendszeresen publikált, közel sem adnak teljes képet Kosztolányi újságírói munkásságáról. A bácskai sajtó családja támogatása miatt is kiemelt közlője volt szövegeinek, de a forrásgyűjtés nyomán az erdélyi kiadványok jelentősége is egyre világosabban rajzolódik ki.

Az érintett lapok és a föltárt tételek számából már sejthető, a Kosztolányi napi újságírói tevékenységében központi jelentőségű rövidprózák¹⁵ egyik jellegzetessége, hogy esetleges kötet- vagy antológiabéli közlések mellett számos, a sajtóban publikált változatban léteznek. Még ha számolunk is az egyszerű, változatlan utánköléséssel, a lapok közötti átvételekkel,¹⁶ akkor is adódik a kérdés: hogyan volt erre képes Kosztolányi? Hogyan tudta ilyen hatékonyan fejben, kézben és főképp mozgásban tartani szövegeit? Milyen munkamódszerek, technikák lehettek képesek kiszolgálni a sajtó és a sajtóból élő író elvárásait, és hogyan szolgálhatta a sajtó az alkotómunkát?

Sokrétű, bonyolult kérdés, melyre csakis összetett, semmiképpen sem egyetlen tényező, technika vagy jelenség meghatározta válasz adható. A lehetséges komponensek közül most egy olyat szeretnék szóba hozni, mely a szövegforrásokhoz vezet vissza, és amelynek kulcsszavai az archiválás és az újraírás.

kivágatok

Az *Esti Kornél* szövegkritikai munkálatai alatt merült föl a kérdés: miért maradt az utókorra a Kosztolányi-regények kézirata – és miért nem maradtak fenn a 18. korábban többször publikált fejezetből összeállító *Esti Kornél* története.¹⁷

A hagyaték átnézése és közgyűjteményekben őrzött további Kosztolányi-szövegforrások, valamint a sajtóban közölt változatok összevetése alapján végül arra a föltételezésre jutottunk, hogy „Kosztolányi kéziratos hagyatéka műfajfüggő”.¹⁸ Az író a regények kézirátát megőrizte, novelláiból és hírlapi cikkeiből viszont a nyomtatott megjelenés után többnyire csak (egy? néhány?) kinyomtatott példányt tett el archívumába, utánköléskor pedig sok esetben egy ilyet javított át saját kezűleg, s azt küldte el a szerkesztőségnek, vagy gyűjteményes kötetek összerendezéséhez használta fel.¹⁹

A hagyaték szerkezete²⁰ alátámasztani látszik ezt az elképzelést. Kosztolányi temérdek rövidprózai művének csupán elenyésző számú kézirata maradt fönt, s bár a megőrzött kivágatok száma is csekélynek tűnhet, az arányok árulkodóak: valamennyi gyűjteményt²¹ figyelembe véve a kivágatok száma többszöröse az autográf kéziratokénak. Óvatos érvelésre int, hogy a (hipotetikus és a megőrzött) kivágatok pontos számának meghatározása nem egyszerű feladat, éppen a szövegforrástípus sajátos természete miatt. Előszörban nem a Kosztolányi-házat ért – valóban sok forrást fölemészto – második világháborús bombatalálatra kell gondolnunk, sokkal inkább arra, hogy a lapkivágatok jóval inkább ki voltak téve az elkallódás veszélyének, hiszen a föltételezett archívumba kerülő források többségén valószínűleg nem volt autográf írás, vagy csupán néhány, nehezebben azonosítható vonás és korrektúrajel, így tudományos értéket – látszólag – kevésbé képviseltek. Az autorizáció hiányának másik problémája, hogy több esetben eldönthetetlen, az adott „tiszta” lapkivágat valóban Kosztolányi archívumába tartozott-e, vagy később, más keze és gyűjtése nyomán került az anyagba. Az egykor az Illyés Archívumhoz, jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárhoz tartozó, Stauder Mária rendezte hét palliumnyi anyag (MTAK Illyés-hagyaték, 118. doboz) megvilágító erejű ebből a szempontból. A Kosztolányi életében megjelent hírlapi írásokból 230 darab kivágatot tartalmazó gyűjtemény az Illyés Gyula (illetve az utolsó kötet esetében Illés Endre) szerkesztette 11 kötetes *Kosztolányi Dezső hátrahagyott művei* sorozat legjelentősebb műhelydokumentuma. A megjelent kötetek előszavaiban Illyés több helyen ír az összeállításról,²² mely alapvetően két forrásra támaszkodott: egyrészt a Kosztolányitól hátrahagyott kivágatok feldolgozására, másrészt a hozzá-

gyűjtésre, melyben Kosztolányi Dezsőné és Gellért Oszkár is részt vettek. Így egyrészt számos, Kosztolányi kézjegyet és szétvágásos-ragasztásos munkamódszerét hordozó kivágotat találni a palliumokban, másrészt bőven akad autográf írás nélküli vagy több, nehezen azonosítható (idegen) kézjegyet egyszerre hordozó forrás, melyekről eldönthetetlen, mikor kerültek az anyagba. Az elmúlt években más hagyatékokból²³ vagy éppen magángyűjteményekből²⁴ előkerülő, saját kezűleg javított Kosztolányi-kivágotat azonban a sok bizonytalanság ellenére is arra mutatnak, hogy komolyan számolni kell ezzel a szövegforrástípussal.

Hogyan kell elképzelni a kivágotat? Hogyan lehetett használni őket, és mik voltak előnyeik? Miként befolyásolták az újraírást?

A kivágotat újság- vagy kötetrészek, visszatérve a kijelölt kulcsszavakhoz, alapvetően két célt szolgáltak: az archiválást²⁵ és az újraírást. A kétezres években két, kötetnyi terjedelmű feldolgozás is megjelent (igaz, nem Magyarországon) a lapkivágotat archiváló funkciójáról és szerteágazó felhasználásáról a századfordulón és a 20. század első felében.²⁶ Az intézményes lapkivágotat-gyűjtemények mellett – melyeket a sajtó földuzzadása, fejlődése és egyre növekvő jelentősége, valamint a világsajtó kibontakozása tett szükségessé²⁷ – a magángyűjteményeknek is jelentős szerep jutott.²⁸ E tekintetben német nyelvterületen és a gazdasági szférában kutatható a legbőségebb anyag,²⁹ de *A társadalomtudományi kutatás és a tudományszervezés tájékoztatósi problémái* című, 1965-ös kötet is külön fejezetet szentelt a lapkivágotat-archívumoknak, melyeket a századfordulón az információ gyors cseréjének igénye hívott életre annak akkori elsődleges lelőhelye, az időszaki sajtó feldolgozásával, amire „[a] hagyományos [...] könyvtári tárgyi cédula- és kötetkatalógus [...] kevésbé volt alkalmas”.³⁰ Így jöttek létre „a kiadványjellegű (nyomtatott és sokszorosított) dokumentumokat beszerző és ezeket sajátos, mind a könyvtári, mind a levéltári kezeléstől és feltárástól eltérő módszerrel és technikával feltáró”, alapvetően közlemény-egységekben és nem könyvtári egységekben gondolkodó archívumok.³¹ Előnyeik közé tartozott, hogy kigyűjtve, rendszerezve, egyben és gyorsan juttatták hozzá használóikat bizonyos tematikus blokkokhoz. A csoportosított kivágotat dossziéi egyszerre jelentettek katalógust és raktárat is, a további munkának sokkal inkább megfelelő kereshetőséggel és kisebb helyigénnyel. Nem volt ez másként a magángyűjtemények esetében sem,³² melyek ugyanezeket az előnyöket kínálták a gyűjtők, köztük a saját írásaikat archiváló szerzők számára.

A megőrzés mellett a kivágotat másik rendeltetése a munka, az újraírás volt, mely visszavezet a föltárás és a pontos számadatok problémájához, hiszen egyik lehetséges felhasználásuknak megfelelően a ki-

vágotat *önfelszámoló szövegforrások*. Feltételezésem szerint Kosztolányi a legtöbb esetben arra használta őket, hogy két sajtóközlés *között* közvetítsenek. A megjelent, majd kivágotat és eltett szöveget később kézzel javította, átdolgozta, majd ebben a formában adta le újabb megjelenésre. Világos, hogy a szerkesztőségekhez került kivágotatokat nem kapta vissza, ezek minden bizonnyal megsemmisültek. A szövegkritikai munka során, a különféle lapokban megjelent változatok összevetésekor azonban nyomaira bukkanhatunk a munkamódszernek, és megállapítható, mely közlések között sejtethünk ilyen közvetítő forrást, annak ellenére, hogy a matéria maga valószínűleg soha nem kerül elő. Ez a *közös sajtóhibák módszere*, melyek a későbbi változat saját, egyértelműen azonosítható szerzői variánsaival együtt autográf módosításokat hordozó kivágotatból történt szedésre utalnak.³³ Így kerülhetett például az *Istenítéletnek a Független Magyarországnak* publikált változatába (1910. július 10.) a kötetben (Boszorkányos esték, 1909) és minden más változatban szereplő „alakodat” helyett „ajakodat”. Az összevetések alapján, néhány saját variánsa mellett a *Független Magyarország* alapvetően az első, *Budapesti Napló*-béli közlést (1907. augusztus 7.) követi. Ebben az „alakodat” 1 betűje kopottan szedett, majdnem láthatatlan. Ha a *Független Magyarország* szedője kivágotatból dolgozott, a láthatatlan betű helyébe improvizálnia kellett, és a legközvetlenebb szövegkörnyezet alapján („Az arcodat, a te sápadt, érdekes a?akodat.”) az „ajakodat” mellett dönthetett, holott a bekezdés így folytatódik: „Ne mozdulj. Olyan nemes vagy ebben a pózban.”

Így csak azokkal a kivágotatokkal rendelkezünk, illetve azoknak a lappangó daraboknak az előbuklására számíthatunk, amelyekkel Kosztolányi nem dolgozott tovább (így kézjegy híján nehezen vagy egyáltalán nem azonosíthatóak a szerzői archívum részeként) vagy amelyeket egy tervezett (gyűjteményes) kötet munkálatai során használt.

A fönmaradt források tanúsága szerint Kosztolányi gyakran ráragasztotta ezeket a kivágotatokat egy papírra, hogy több helye legyen a korrektúrajeleknek, sőt, az sem ritka, hogy több kivágotatból csinált (összeollózással, ragasztással, kollázssal) egy újabb darabot, vagy – a papírlap erejéig – kézzel hozzáírt a nyomtatott szöveghez. Máskor csupán kivágotat és egymáshoz ragasztotta az újság hasáb- vagy oldaltörésénél elváló részeket. A kivágotat mint szöveghordozó és munkamódszer ennek megfelelően erősen hatott a szövegekre, hiszen mindez azt is jelenti: egy kivágotaton és a körülötte futó papíron a módosításoknak egy jól meghatározható köre volt jellemző. Ha kivágotat akart használni, ha annak előnyeit szerette volna élvezni, az átírást a szerzőnek az adott lapon, lapnyi keretek között volt érdemes elvégeznie. A tipikus módosítások között

így elsősorban a cím megváltoztatása, a korrektúra-jelekkel megoldható cserék (például sorrendiek vagy szómagyarítások)³⁴ és a húzás, a törlés szerepel. Ezek a Kosztolányi-rövidprózák szövegalkulás-történeteinek legjellemzőbb sajátosságai, ami föltehetően részben a kivágat forrástípusának köszönhető.

A korabeli sajtóval való szoros kölcsönhatásuk azonban csakis akkor világható meg összetettségében, ha mindezek után számba vesszük a kivágatok előnyeit, visszavezetve a gondolatmenetet azoknak a technikáknak a kutatásához, amelyek a sajtó új kihívásaihoz való alkalmazkodást, az e színtéren építkező írók segíthették. Ennek az építkezésnek az egyik módja kétségkívül az volt: egy adott szöveget minél többször, minél több lapban, minél rövidebb időn belül megjeleníteni. A kivágatként megőrzött szövegek könnyedén átdolgozhatóak voltak új szöveggé vagy szövegváltozattá, s mivel a lapok többet fizettek az „új” (akár csak címében új) megjelenésért, mint a változatlan utánközlésért, az anyagi szempont sem elhanyagolandó. Emellett a módosított kivágatként előálló szöveget nem kellett legépelteni, egyszerűbben lehetett olvasni, és gyorsabban lehetett szedni (hiszen nagyobb részt már eleve kiszedett szövegről volt szó). Így a munkamódszer a rövidprózák sajtóbéli és a sajtó természetének megfelelő mozgásban tartásának két követelményét is kiszolgálta: gyors és számos megjelenést tett lehetővé. A kivágatoknak egy adott kötetkéziratba illesztése is hasonló előnyökkel járhatott: gyors és hatékony forrásként helyettesíthette a kéz- vagy gépiratot ott, ahol a szerző alig kívánt módosítani szövegén. A megőrzött szövegréteg³⁵ eleve nyomtatott volt, eképp már a kötetalkotás folyamán, a leendő kötet elő-

készítéskor közelebb állt annak materiális és mediális természetéhez, elkerülhetővé téve az állandó visszatérést a kézirat egy más típusú anyagiságához és közvetítettségéhez. Az újságpapír és az újságpapírra nyomtatott szöveg lehetőségeinek felismerése a kézirat és nyomtatott források közti határvonal elmosódásához, bizonyos keretek között az előbbieket háttérbe szorításához, de mindenképpen egy azok közötti és azokhoz való új viszonyhoz vezetett.

Ezúttal csak jelezhetem, hogy a (lap)kivágatok kérdése mind sajtó-, mind irodalom-, mind társadalomtörténeti szempontból érdekes és érdemes része lehet a korszakkal foglalkozó kutatásoknak. Sokrétű jelenség, mely nem csak a Kosztolányi-életművet érinti,³⁶ és éppúgy kihívások elé állítja a praxist,³⁷ mint az elméleti szövegtudományt, hiszen a saját kezűleg módosított kivágatok mind a kézirat, mind a nyomtatott közlés forrástípusának sajátosságait magukon viselik. Ez a köztes forma, bár nagyobb részt megőrzi a nyomtatás képét, részben elveszíti annak tördelési jellegzetességeit, és formátumában visszatér a kéziratok jellegéhez: az újságban új oldalra kifutó hasábként itt többnyire egymás alatt, egymáshoz tapasztva, egy lapon szerepelnek. A lapszámból vagy éppen kötetből kiszakított szelet elveszíti kontextusát, de megőrzi annak tipográfiáját, anyagát is. A szerzői beavatkozások (ragasztások, módosítások) pedig nem csupán keverté teszik ezt a matériát, de a kézjeggyel, az átalakított kivágat kötetkéziratba illesztésével vagy új közlésével tovább is örökítik a sajtó kiadási folyamatába kódolt idegen kezek (szerkesztő, szedő, korrektor) egyes javításait vagy adott esetben tévesztéseit.

Ezek azonban már e szöveg túlmutató kérdések.

JEGYZETEK

1 A tanulmány az MTA-ELTE Hálózati Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoportban, az MTA TKI, valamint a K/108700 számú OTKA-pályázat támogatásával készült.

A cím nemcsak Kosztolányi Dezső egyik, e tanulmány szempontjából kiemelt jelentőségű munkamódszerére mutat, de egyúttal utalás a *cut and paste um 1900: Der Zeitungsausschnitt in den Wissenschaften* című kötetre is (hrsg. von Barbara Büscher, Christoph Hoffmann, Anke te Heesen, Hans-Christian von Herrmann, Berlin, 2002 [Kaleidoskopien 4]), mely az elsők között nyújtott áttekintést az újságkivágatok szerepéről a századforduló tudományosságában.

2 Irodalom és sajtó ilyen szoros összefüggése egyúttal azt is jelenti, hogy a filológiai vizsgálódásoknak nem valamiféle *segéd tudományként* kell

tekinteniük a sajtókutatásokra, és nem elegendő a 20. század eleji sajtótörténet – valóságos – hiányosságait vagy az adatok pontatlanságait elősorolniuk. A korszak írói életművei körül elvégzett munka maga jelenthet olyan hozzájárulást, amely a történeti, társadalomtudományi és médiaelméleti kutatásokkal együtt számot adhat e hiányzó vagy hiányos történetről.

3 Bezeczy Gábor, *Szépirodalom a századforduló időszerű sajtójában*, 2014, 1, 2. (kézirat)

4 Fölvetésem ebben a terjedelemben nem térhet ki a magyar sajtó növekedése és annak tényezői részletes ismertetésére. A szöveg hangsúlyait és arányait figyelembe véve így e helyütt lemondok erről, valamint az összes átnézett sajtótörténeti munka fölsorolásáról és a korszak sajtótörténeti kutatásának, e kutatás problémái-

nak és legfrissebb eredményeinek ismertetéséről. (Utóbbihoz lásd: Széchenyi Ágnes, *A huszadik század hiányzó sajtótörténete: Adósságlista és javaslat*, Magyar Tudomány, 2004/10, 1150–1163.; Szajbély Mihály, *A médiatörténet és a sajtótörténet viszonyáról*, Média-kutató, 2005/1, 71–79.; Gyáni Gábor, *Sajtótörténet a társadalomtörténet szempontjából*, Média-kutató, 2006/1, 57–64.; Lipták Dorottya, *A modernkori könyv- és sajtótörténeti kutatások állapotáról: Paradigmaváltás – problémaföltérés – alapelvek – programok – feladatok*, Magyar Tudomány, 2011/9, 1121–1131.)

A kontextus sokrétű, alapos, figyelmesen adathoz leírását – éppen Kosztolányival összefüggésben – nemrégiben Bengi László tanulmánya részletezte (Bengi László, *Újraközlés és új-*

- raolvasás = Filológia – nyilvánosság – történetiség*, szerk. Kelemen Pál, Kozák Dániel, Kulcsár Szabó Ernő, Molnár Gábor Tamás, Bp., Ráció, 2011, 198–229 [Filológia 4.], legújabbban pedig Bezeczy Gábor készülő munkája a századforduló időszi sajtójának és irodalmának viszonyáról. A szerző e szövegében nagy alaposággal, széles kitekintéssel és részletes adatokkal alátámasztva járja körül a kor sajtójának társadalmi, technikai és intézményi sajátosságait, és rajzolja föl azok összefüggéseit (Bezeczy, *i. m.*).
- 5 A korábbi munkák és a kétkötetes „akadémiai” sajtótörténet (*A magyar sajtó története, I, 1705–1848*, szerk. Kókay György, Bp., Akadémiai, 1979.; *A magyar sajtó története, II/1, 1848–1867 és II/2, 1867–1892*, szerk. Kosáry Domokos, Németh G. Béla, Bp., Akadémiai, 1985.) után a kétezres években például: Voit Krisztina, *A Budapesti sajtó adattára 1873–1950*, Bp., Argumentum, 2000.; Lipták Dorottya, *Újságok és újságolvasók Ferenc József korában: Bécs – Budapest – Prága*, Bp., L’Harmattan, 2002.; Buzinkay Géza, Kókay György, *A magyar sajtó története, I, A kezdetektől a fordulat évéig*, Bp., Ráció, 2005.
  - 6 Fontos megjegyezni, hogy a sajtó fönt vázolt fejlődésében erős cezúrát jelentett az első világháború és az azt lezáró békeszerződés. A növekedési tendenciák drasztikus megtorpanása, a ’14 előtti sajtó szerkezetének összeomlása és átalakulása (például – hogy egy, a forrásfeltárás szempontjából is különösen jelentős problémára utaljak – számos kiadó és kiadvány határon túl rekedése) természetesen a Kosztolányi-filológia szempontjából sem hagyható figyelmen kívül, hiszen az életmű jelentős részét a húszas-harmincas években közölt vagy újraközölt szövegek teszik ki. Mégis azt mondhatjuk: az a sajtókörnyezet, melyben az induló Kosztolányi szocializálódott, amelyben „újságba íróként” formálódott, kialakítva munkamódszereit, az életmű egészére befolyással bírnak.
  - 7 Bezeczy, *i. m.*, 22–23. [Szinnyei József adatai alapján.] Számszerűen: 1830: 10; 1863: 80; 1890: 636; 1909: 2056.
  - 8 Míg 1881-ben a postán szállított lapok összes példányszáma valamivel meghaladta a 28 milliót, 1900-ban pedig hozzávetőleg 96 millió volt, 1909-re már elérte a 140 millió határt. (Bezeczy, *i. m.*, 13–14. [A *Magyar Statisztikai Évkönyv* kötetei alapján.]
  - 9 Avagy újságíró írókét. Az írói és újságírói szerepek összefüggéseinek és feszültségeinek (a korban is) sokat elemzett témájára itt most nem térek ki bővebben.
  - 10 Bezeczy, *i. m.*, 2. A napilapok óriási jelentőségére másutt is szemléletes példát hoz a szerző: „Némi számolás után arra az eredményre lehet jutni, hogy évente a *Pesti Napló* vagy *Az Újság* tárcarovata a *Nyugat* terjedelmének hozzávetőleg a háromszorosa, négyszerese vagy ötszöröse volt.” (Bezeczy Gábor, *A Nyugat sajtókörnyezete*, Alföld, 2011/3, 52–57. Itt: 56.)
  - 11 Réz Pál, *Kosztolányi, a hírlapíró* = Kosztolányi Dezső, *Álom és ólom*, s. a. r. Réz Pál, Bp., Szépirodalmi, 1969, 7–31. Itt: 8.
  - 12 A föltárást nehezítő névtelen közlésekről lásd: Bengi László, *Kosztolányi (?) újságot ír: A névtelen cikkek azonosításának kérdéséhez = Alszik a fény: Kosztolányi Dezső és Csáth Géza művésze*, szerk. Bednancs Gábor, Bp., Fiatal Írók Szövetsége, 2010, 201–269 (Minerva könyvek 1.); Bengi László, *Írói hírnév és/vagy újságírói névtelenség: Kosztolányi Dezső szövegfogalmának változásáról = Esemény – trauma – nyilvánosság*, szerk. Dánél Mónika, Fodor Péter, L. Varga Péter, Bp., Ráció, 2012, 277–297 (Ráció-tudomány 16).
  - 13 Ez a lényegi alap kutatás évek óta folyik. Azóta a munkatársak – Arany Zsuzsanna, majd Dobás Kata vezetésével – ötkötetnyi anyagot gyűjtöttek össze a gigászi korpuszból, s adták közre a címetek a *Kosztolányi Dezső napilapokban és folyóiratokban megjelent írásainak jegyzéke* sorozatban. A gigászi jelző jogosságát érzékeltetendő: eddig közel 10 000 tétel bibliográfiai leírása készült el. (A jegyzékek a szintén gyűjtött másodlagos irodalommal együtt elérhetőek a www.kosztolanyioldal.hu-n.)
  - 14 Csak a szövegek összevetése után állapítható meg, hogy átvételről, utánközlésről vagy új változatról van-e szó.
  - 15 Nehéz találni fogalommal jelölni a tanulmányban érintett műfajokat. A rövidpróza kategóriája, bár eminensen az elbeszéléseket/novellákat foglalja magában, kellően képlekenynek tűnik ahhoz, hogy együttesen jelölhesse azokat a különféle műfajokat, melyek közt novella, karcolat, esszé és bírálat, tárcza és kis színes egyaránt található, és amelyek közös jellemzője, hogy a Kosztolányi-életműben elsődleges hordozó közegük a sajtó. Fogalomválasztásom, bár tökéletlen, talán védhető lesz majd azon a ponton, ahol kitérek a regények és a rövidebb prózai írások közti különbségre a szövegforrások tekintetében.
  - 16 Az újraközlés és az átvétel kérdésköreirehöz lásd: Bengi, *Újraközlés és újraközlés*.
  - 17 Horváth Ivánnal akkoriban hosszsan próbáltuk fölrajzolni egyes fejezetek szövegváltozatainak leszármazási fát. Bizonyos jelenségek, például átörökött sajtóhibák vagy egy közlésen be-
- lül két korábbi összeállításának a nyomai sok fejtörést okoztak. Végül a közös munka során jutottunk a fönti hipotézisre.
- 18 Kosztolányi Dezső, *Esti Kornél: kritikai kiadás*, s. a. r., jegyz. Tóth-Czifra Júlia, szerk. Veres András, Tóth-Czifra Júlia, közrem. Józán Ildikó, Lipa Tímea, Sárközi Éva, Pozsony, Kalligram, 2011, 465 (Kosztolányi Dezső Összes Művei).
  - 19 A regény- és a rövidpróza-kéziratok sorsa közti különbség miértjére azonban továbbra sem adható egyértelmű válasz. Hiszen például a *Pacsirta* esetében több meggyőző példával is alátámasztja a kritikai kiadás sajtó alá rendezője, hogy Kosztolányi „a *Nyugat* nyomtatott változatát vette alapul a készülő Athenaeum-kiadáshoz”, azt „használta föl és javította át” (Kosztolányi Dezső, *Pacsirta: kritikai kiadás*, s. a. r., jegyz. Bucsics Katalin, közrem. Józán Ildikó, Lipa Tímea, Pozsony, Kalligram, 2013, 672 [Kosztolányi Dezső Összes Művei]). A kötetváltozat alapja tehát nem a fennmaradt kézirat-fogalmazvány, még csak nem is a lapokban megjelent közlések alapjául szolgáló föltételezett gépirat, hanem egy nyomtatott forrás volt ebben az esetben is. Mégis rendelkezünk a kézírral.
  - 20 A 20. századi hagyatékok életműveken átvélő sajátosságainak, szerkezetének vizsgálata fontos összetevője lehet a kutatásnak. Az átfogó, sok nézőpontú hagyatékkutatás területén érdemes kiemelni a *Nachlassbewusstsein: Literaturen im Zeitalter ihrer Archivierung* projektet, melynek a berlini Humboldt Egyetem ad otthont.
  - 21 A legtöbb lapkivágat a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában, a Kosztolányi-hagyatékban található, de elszórta más gyűjteményekben, így az Országos Széchényi Könyvtárban és a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött dokumentumok közt is fölbukkannak.
  - 22 Illyés a hagyatékban talált kivágatos „kézirattömbörről” és Kosztolányi saját kezű javításairól is szójt ejt, de utal a kivágatok egyik alapprotokolljára is: bár a tipográfia vagy a fejlék alapján többnyire beazonosítható, mely újságból lett kioldva a részlet, ez nem minden esetben sikerülhet. (vö. Kosztolányi Dezső, *Erős várunk a nyelv*, s. a. r., jegyz. Illyés Gyula, [Bp.], Nyugat, [1940], 6, 311 [Kosztolányi Dezső Hátrahagyott Művei 1.]; Kosztolányi Dezső, *Napjaim múltja*, s. a. r., jegyz. Illyés Gyula, Bp., Nyugat, [1947], 6 [Kosztolányi Dezső Hátrahagyott Művei 10].)
  - 23 Sárközi Éva az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának feldolgozatlan fondjai között (a 133. számú fond 2. dobozának 3. borítékjában), Paku Imre hagyatékában találta meg néhány évvel ezelőtt *Az első éjszaka* című novelának egy újságból kivágott és összeragasztott

- szövegét Kosztolányi Dezső autográf, zöld tintás javításaival. (A novella Kosztolányi Béla, a *buta* [1920] című kötetében is megjelent, *Fogfájás* címen.)
- 24 Réz Pál gyűjteményében találhatóak az alábbi rövidprózák Kosztolányi kézírásával módosított kivágatai: *A vonat megáll, Az utolsó szavak (A vörös szék), Budai novella (Prassz Kázmér hosszu és csodálatos útja), Sakkmatt, A csillagász fia, Telefon, Édes, didergő reggel (Pesztera)*. Ezúton is köszönetet mondok Réz Pálnak és Szilágyi Zsófiának, hogy a kivágatok fényképeire hozzájuttattak. (A *Telefon* című novella kötetből [*Boszorkányos esték*, 1909] kivágtott és autográf módosításokkal átdolgozott forrásáról lásd: Szilágyi Zsófia, *Küzdelem egy gigászi árnyal: Kosztolányi Dezső A telefon című novellájáról* = „*Visszhangot ver az időben*”: *Hetven írás Szegedy-Mászácz Mihály születésnapjára*, szerk. Bengi László, Hoványi Márton, Józsan Ildikó, Kalligram, Pozsony, 298–304.)
- 25 Sajtó és archiválás, nyilvánosság és hozzáférhetőség kérdéséről (kitekintő európai kontextussal is) lásd: Hansági Ágnes, *Lebomló médiumok – épülő archívumok: az irodalom nyilvánossága: Egy elfeledett Móríc-regény esete a Pesti Naplóval = Filológia – nyilvánosság – történetiség*, szerk. Kelemen Pál, Kozák Dániel, Kulcsár Szabó Ernő, Molnár Gábor Tamás, Bp., Ráció, 2011, 153–197 (Filológia 4.); valamint Kerekes Amália, Teller Katalin, *Összefolyóirat: a sajtótermékek elkönyveléséről = Uo.*, 230–245.
- 26 Az első lábjegyzetben hivatkozott munkán kívül: Anke te Haasen, *Der Zeitungsausschnitt: Ein Papierobjekt der Moderne*, Frankfurt a. M., Fischer Taschenbuch Verlag, 2006.
- 27 Egyetlen példa: a Hamburgische Welt-Wirtschafts-Archiv 1909 és 1910 között 40 000 kivágattal gyarapodott. (vö. te Haasen, *Der Zeitungsausschnitt* . . . , 248.)
- 28 A magánarchiválás remek példái a 19–20. századi amerikai *scrapbook*-ok. (vö. Ellen Garvey, *Writing with Scissors: American Scrapbooks from the Civil War to the Harlem Renaissance*, New York, Oxford University Press, 2013.)
- 29 Részben magyarázattal szolgálhat erre, hogy „[a] magyar sajtótudomány intézményesedése a XIX. század végétől, a XX. század első felében európai összehasonlításban is lassan haladt” (Sipos Balázs, *Sajtó és tudomány: A sajtókutatás története és intézményesülése Magyarországon a II. világháborúig*, *Múltunk*, 2000/2, 154–200. ltt: 199.). Másrészt a lapkivágat-archívumok története maig igen kevésbé kutatott terület.
- 30 Rózsa György, *A társadalomtudományi kutatás és a tudományszervezés tájékoztatói problémái*, Bp., Akadémiai, 1965, 148.
- 31 *Uo.*, 150, 154.
- 32 „Ez egy nagy sárga irattömb, a nyelv kérdéseiről írt műveit az író ebbe gyűjtötte össze [. . .] Az iratgyűjtőre is ő írta rá: Nyelvészeti anyag.” (Kosztolányi, *Erős várunk* . . . , 6.)
„Ő maga írta fel ezeket [ti. címetek] arra az irat-tömbre, melybe sajtó alá rendezendő írásait összegyűjtötte.” (Kosztolányi Dezső, *Ember és világ*, s. a. r., jegyz. Illyés Gyula, [Bp.], Nyugat, [1942], 6, 306 [Kosztolányi Dezső Hátrahagyott Művei 6].)
- 33 Kosztolányi Dezső, *Esti Kornél* . . . , 467.
- 34 De akár az aktualizálást is említhetnénk. A PIM dokumentumai közt, Gellért Oszkár hagyatékában (!), V. 3196/15 jelzet alatt őrzött Kosztolányi-kivágaton (*91 éves vagyok*) a szerző valamennyi helyen „pengő”-re módosította a „korona” szót.
- 35 Hiszen a sajtóban megjelent szövegváltozatok sorában – kéziratok források hiányában, de azok rétegeihez hasonlóan – a szemma, azaz a szövegleszarmazási fa vagy háló egyes pontjait, az egyes releváns változatokat egy virtuális kézirat rétegeiként is fölfoghatjuk. („[A] különböző megjelenésekből tulajdonképpen meg-
- rajzolható a szöveg megalkotásának folyamata, ahhoz hasonló módon, ahogy szerencsés esetben egy sokszorososan átjavított kézirat a szöveg létrehozásának folyamatáról is információt nyújt.” [Kosztolányi, *Esti Kornél* . . . , 464.]
- 36 A 20. századi magyar irodalomból csupán két példát említve: Babits Mihálynak a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött hagyatékában, V. 1612 jelzet alatt megtalálható a *Nyugalanság völgye* című kötet egy nyomdai előpéldánya, mely részben újság- és kötetkivágatokból áll, az OSZK Babits-fondjának III/1734 és III/1735 jelzetű anyagai pedig az író lapkivágat-gyűjteményének részei. (Köszönöm Buda Attilának, hogy e két anyagra fölhívta a figyelmem.). Szabó Lőrinc *Fény, fény, fény* című kötete Kultura-kiadásának (1925) nyomdai kézírata is tartalmazott (autográf javításokkal) újságkivágatokat (vö. Vers és valóság: A Miskolci Egyetem Szabó Lőrinc Kutatóhelyének és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Szabó Lőrinc-honlapja, projektfelelős: Kabdebó Lóránt, a Szabó Lőrinc Kutatóhely vezetője. A honlapon a teljes kötetkézirat fotómásolata hozzáférhető.). Az (Anke te Haasen kifejezésével élve) „Schnittkultur” tágabb európai kontextusához csak egyetlen, friss közlemény: Gesine Bey, „*Drucke im Nachlass*”: *Bertolt Brechts Zeitungsarchiv in eigener Sache*, *Zeitschrift für Germanistik*, 2013, vol. 23, no. 3, 651–658.
- 37 A föltárás nehézségei mellett a földolgozás nehézségeire is lehetne hivatkozni, hiszen a kivágatos források szövegkritikai leírása, szemléletes szövegközlése nem egyszerű feladat. Többek közt erre tesz érdekes kísérletet: René Schickele, *Die blauen Hefte 1932/33: Faksimile-Edition mit textgenetischer Transkription und Kommentar*, hrsg. von Annemarie Post-Martens, Frankfurt a. M., Stroemfeld Verlag, 2002. ■